

MYŠLENKY O VÝVOJI INDOEVROPEISTIKY: FORMULISMUS, REALISMUS A TEXT PRAJAZYKA¹

VÍT BOČEK

Etymologické oddělení, Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Brno, Česká republika

BOČEK, Vít: Thoughts on the development of Indo-European Studies: formulism, realism and the protolanguage text. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 2024, Vol. 75, No. 2, pp. 162–174.

Abstract: This article builds on Šimon Ondruš's linking of the progress and periodization of Indo-European studies with attempts to reconstruct a short text in the Indo-European protolanguage, the tale of sheep and horses first introduced by August Schleicher. It is shown that there coexist two attitudes in the development of the field, formulism and realism. Existing text reconstructions in the Indo-European and other protolanguages are tentatively classified according to the way and degree to which they advocate realism.

Keywords: Indo-European studies, comparative linguistics, reconstruction, Schleicher's fable, linguistic historiography, periodization, realism, formulism

1. ÚVOD

„Teils um darzutun, dass, wenn auch mit Mühe, zusammenhängende Sätze in indogermanischer Ursprache gebildet werden können, teils animi causa, machte ich den Versuch, in dieser erschlossenen Sprache einige Zeilen zu schreiben“ (Schleicher 1868, s. 206). Těmito slovy začíná dodnes neskončený seriál pokusů o rekonstrukci textu indoevropského prajazyka. Schleicher vymýšlí a podává krátký, čtyřvětý příběh, co do žánru bajku, které dává název „ovce a koně“. Téma možnosti rekonstruovat vedle elementů hláskových, morfologických a lexikálních i konkrétní větné, popřípadě nadvětné struktury od té doby láká lingvisty různého ražení, protože se v něm skrývá podstatná otázka síly rekonstrukční metody, povahy výsledků historicko-srovnávací jazykovědy a vývoje tohoto oboru.

V první polovině 80. let k uvedenému tématu obrátil pozornost také jazykovědec, jemuž je toto speciální číslo *Jazykovedného časopisu* věnováno. Šimon Ondruš proslavil o této věci dvě přednášky, nejprve 30. listopadu 1982 v „Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV“ v Bratislavě, pár měsíců na to – 24. března 1983 – v Jazykovedném sdružení v Brně. Resumé přednášek pak byla publikována v časopisech obou institucí: v *Zápisníku slovenského jazykovedca* (Ondruš 1983a) a v *Ja-*

¹ Příspěvek vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

zykovědných aktualitách (Ondruš 1983b). Kromě toho vyšlo také delší, podrobné zpracování autorova pohledu (Ondruš 1983c). Protože Ondrušovy texty – pokud víme – unikly pozornosti dalších badatelů, představíme je nejprve podrobněji. Naším cílem pak bude nejen zhodnocení a další rozvinutí Ondrušových myšlenek, co se týče charakteru a vývoje indoevropéistiky, ale také zasazení tématu do obecnějšího rámce: budeme si všimnat rekonstrukcí textu indoevropského, v tom však nikoli pouze Schleicherovy bajky o ovci a koních, ale i jiných pokusů, a obecněji pak vůbec rekonstrukcí textu jakéhokoli prajazyka. Budeme se přitom zabývat jedním aspektem, o kterém Ondruš nepojednal, totiž souvislosti otevřenosti či naopak neochoty rekonstruovat prajazykový text s protikladem mezi formulismem a realismem v historicko-srovnávací jazykovědě.

2. VÝVOJ INDOEVROPEISTIKY

Verzí původní Schleicherovy bajky o ovci a koních je celá řada a obvykle se na nich ukazuje vývoj indoevropské srovnávací jazykovědy, pokud jde o proměny rekonstrukce prvků jednotlivých jazykových rovin v závislosti na nových materiálových zjištěních (zejména tocharština a anatolské jazyky) či nových metodologických podnětech (především laryngální teorie). To činí i Ondruš, patrně inspirován v té době zatím poslední úpravou Schleicherovy bajky, kterou předložili W. P. Lehmann a L. Zgusta (1979). Kromě ní vyšla 40 let předtím – a 70 let po Schleicherovi – ještě „mladogramatická“ verze, připravená H. Hirtem a publikovaná tři roky po jeho smrti H. Arntzem (viz Hirt – Arntz 1939, s. 114–115). Ondruš tato tři znění detailně srovnává co do podoby formální rekonstrukce jednotlivých elementů a uplatňovaných obecných zásad (viz zejména Ondruš 1983c, s. 18–25; zhuštěně, ale velmi přehledně také Ondruš 1983b, s. 66–67; naopak jen zběžně Ondruš 1983a, s. 13). Tak později postupují i jiní, nicméně o poznání méně soustředěně (srov. Vavroušek 2009, s. 40–42; Adams 1997, s. 501–502; Mallory – Adams 2006, s. 45–48).

Na Ondrušově textu je ovšem zajímavý ještě jiný aspekt, totiž to, že vznik zmíněných tří verzí bajky považuje za závěr, jakési vyvrcholení tří vývojových období indoevropéistiky. Konkrétně Ondruš počítá s následujícím členěním a orientačními mezníky: první období do r. 1867/1868 (úmrtí F. Boppa a A. Schleichera), druhé, „mladogramatické“ období do roku 1935, kdy vycházejí důležitá díla E. Benvenista a J. Kuryłowicze zahajující třetí období. Jednotlivé etapy od sebe Ondruš vymezuje podle čtyř kritérií. První se týká jazyků, na jejichž základě se přednostně buduje představa o indoevropském prajazyce: v prvním období jde o starou indičtinu, v druhém navíc o řečtinu a latinu, ve třetím o všechny indoevropské jazyky, se zvláštním ohledem na chetitštinu. Druhé kritérium postihuje vzájemný vztah dvou základních metod užívaných v historicko-srovnávací jazykovědě: v prvním období převažuje interní rekonstrukce nad externí, v druhém převládá naopak rekonstrukce externí, zatímco v období třetím se jedná o posloupnost – v první pracovní fázi dominuje

vnější rekonstrukce, v druhé rekonstrukce vnitřní, a to i vícestupňová (rozlišování více vývojových fází prajazyka). Při třetím kritériu jde o zohlednění typů hláskových změn: v prvním období se vedle pravidelných změn pracuje i se změnami nepravidelnými, sporadickými, aniž by se mezi oběma skupinami činily významné kategoriální rozdíly, v druhém období jen se změnami pravidelnými, chápány jako bezvýjimečné, „slepě působící“ přírodní zákony, přičemž vedle nich se licencují pouze změny analogické, a konečně ve třetím období se pracuje opět s pravidelnými i sporadickými změnami, ale jasně se rozlišují a změny pravidelné jsou chápány spíše jako zákony společenské ve smyslu kontinuálního zajišťování komunikace. Čtvrtým a posledním kritériem je chápání vzniku a vývoje jazyků: v prvním období se užívá binární diferenciacní rodokmenová teorie, v druhém období k ní navíc přistupuje vlnová teorie, v období posledním se jednotlivým případům přisuzuje buď převaha diferenciacce, a to binární nebo i nebinární, nebo převaha integrace, a sice v závislosti na společenských, ekonomických a zeměpisných okolnostech. Pro jednotlivá období Ondruš navíc uvádí hlavní představitele, ústřední programatické, danou epochu metodologicky otvírající texty, a nakonec také syntetické, sumarizující práce (slovníky a gramatiky).

Jako všechny periodizace i ta Ondrušova je pochopitelně pouze rámcová. Cená je svým koherentním pohledem na základě pevně daných kritérií. Takových pokusů o postižení vývojové dynamiky indoeuropeistiky je jinak poskrovnu.² Není jasné, zda se Ondruš pro samotné rozlišení tří etap inspiroval u V. Georgieva, který obdobnou periodizaci představil už v 50. letech (Georgiev 1958, s. 7–27). Ondruš cituje pozdější anglický překlad (Georgiev 1981, periodizace je na s. 27–40), nicméně v jiném kontextu, při hledání prací, které by mohly aspirovat na hlavní syntetická díla třetího období indoeuropeistiky.³ Ondrušova periodizace se od Georgievovy poněkud liší, například Meilleta řadí Ondruš do druhého, zatímco Georgiev do třetího období, což je patrně dáno i dřívějším počátkem třetího období u Georgieva ve 20. letech. Snad lze počítat s jistou inspirací nepřímou: Ondruš patrně Georgievovo členění zná, ale sám pak pracuje natolik odlišně (časový posun, stanovení čtyř kritérií, větší důraz na proměnu teorie než na nová empirická data, ohled na rekonstrukci textu), že nakonec není potřeba na ně odkazovat.⁴

Jak už bylo uvedeno výše, Ondrušova periodizace je specifická také v tom, že se v ní rekonstrukce indoevropské bajky prohlašuje za charakteristickou pro **závěrečné** fáze každého období (Ondruš 1983a, s. 13; 1983c, s. 14, 18): jako by rekonstrukce indoevropského textu symbolicky uzavíraly jednotlivé vývojové etapy.

² Například Polomého dvojtext je spíše jen esejistickým přehledem (Polomé 1995a, 1995b).

³ Dlužno dodat, že Georgievovu práci nehodnotí autor příliš pozitivně, když o ní správně poznamenává, že se jedná pouze o soubor dílčích studií (Ondruš 1983c, s. 17).

⁴ Ostatně sám Georgiev odkazuje na jiné trojčlenné dělení (opět zase trochu jinak časově ukotvené) jen kuse, bez porovnání s vlastním pojetím (Georgiev 1958, s. 23 = Georgiev 1981, s. 37; Desnickaja 1955).

Mohli bychom si tedy položit otázku, jak potom vypadá další, čtvrté období, čím je oproti předchozímu odlišné, a ovšem také, zda již dokonce, po dalších zhruba 40 letech od Ondruše, nedospělo také do své závěrečné fáze, popřípadě opět symbolicky představované dalším pokusem o rekonstrukci indoevropského textu. Nejjednodušší odpověď bychom možná dostali na poslední otázku: nejnovější práce věnovaná rekonstrukci Schleicherovy bajky o ovci a koních (Quiles 2019) přináší hned neuvěřitelných 35 verzí tohoto textu. Autor je zastáncem užšího sepětí indoevropštiny s uralštinou, specifické verze nostratické teorie a vůbec vícestupňového rekonstruování, a předkládá tak tuto bajku například v podobě indouralské, praanatolské, pozdněpraindoevropské, prařecké, prakeltské, praitalické, pragermánské, prabaltoslovanské, a dokonce i jukagirské, pramongolské, praturkické, afroasijské, semitské či pranostratické. Je to rozhodně dosavadní vyvrcholení rekonstrukčního sebevědomí. Nicméně pokud se podíváme na Ondrušova kritéria pro rozlišení jednotlivých vývojových období, nemáme pocit, že by na jejich základě bylo možno pro vymezení čtvrtého období nalézt zásadní rozdíly oproti období třetímu. Jediné, co nás napadá, je možná ještě větší důraz na jazykový kontakt: pod vlivem bouřlivě se rozvíjející kontaktové lingvistiky se i historicko-srovnávací jazykověda v poslední době více věnuje problémům, jako jsou substrátové vlivy nebo role vnějších příčin při vzniku a/nebo průběhu konkrétní jazykové změny. Tato kontaktologická témata se týkají třetího a čtvrtého Ondrušova kritéria, ale spíše se jedná o rozvinutí toho, co již bylo přítomno dříve.

Můžeme říci, že Ondrušova periodizace je modernisticky optimistická: představuje vývoj oboru lineárně, jako kumulativní zahrnování dalšího materiálu, zapojování nových teorií na úkor předchozích, a precizaci dat i metod, jedním slovem jako pokrok. Větší dojem skokové, kvalitativní proměny vzniká vlastně právě uvedením a porovnáním jednotlivých verzí Schleicherovy bajky, navzájem tolik odlišných. Už totiž, které měl Ondruš se stanovením hlavních syntetických prací třetího období (za nej-systematičtější gramatickou práci zde považuje Erharta (1982), ale jinak vidí spíše tříšť dílčích prací), a to, že mezničky mezi obdobími nemá za nepropustné (jako syntetickou slovníkovou práci druhého období uvádí až Pokorného 1959), naznačují, že jeho přesné rozčlenění vystihuje jenom nejobecnější tendence vymezených období. V tomto duchu bychom mohli za hlavní syntézy třetího období považovat až (bohatší) LIV a (selektivní) NIL (jen alternativně pak slovníky leidenské etymologické řady, které sice neskrývají svou ambici stát se „novým Pokorným“, ale zatím nedospěly do smysluplného celku), pokud jde o lexikum, a LIPP, pokud jde o hraniční oblasti mezi lexikem a gramatikou; indoevropská gramatika vydávaná v nakladatelství Winter se vzhledem k svému pohnutému osudu i přes obnovené úsilí (srov. Lindner 2021) nejspíš hlavní sumarizující práci třetího období nestane (k dějinám projektu a metodologickým odlišnostem jednotlivých svazků srov. Lindner 2011–2015, s. 240–242).

Na vývoj oboru se lze pochopitelně dívat i na základě jiných kritérií, než jaká formuloval Ondruš. Z odlišného, i když blízkého pohledu věc tematizoval Vykypěl

(2000; 2005, s. 287–295), když se nezabýval zohledňovanými daty a způsoby zacházení s nimi, ale cíli, které jsou kladeny, a ukázal, že ve vývoji indoevropské historicko-srovnávací jazykovědy se střídala představa o tom, zda úkolem je nebo není rekonstruovat prajazyk: u Boppa a mladogramatiků ne (cílem je dokázat příbuznost indoevropských jazyků: tj. zjistit korespondence mezi nimi a popisem historického vývoje jednotlivých jazyků vysvětlit, jak k nim došlo), zatímco u Schleichera a v postmladogramatické době ano. Vyrypěl dále ukazuje, že představenému rozlišení směrů historicko-srovnávací lingvistiky na základě úkolů pak odpovídají i rozdíly mezi nimi, pokud jde o noetickou povahu rekonstrukcí: rekonstrukce jsou vnímány jen jako abstraktní formule zkráceně zapisující zjištěné pravidelné korespondence mezi jazyky, tedy jednotu zjištěnou za růzností skutečně doložených forem (u mladogramatiků), nebo jako odhalení podoby skutečného prajazyka, ukotveného v čase a prostoru (Schleicher, postmladogramatická komparatistika). Za reflex sebevědomí druhého ze zmíněných směrů autor považuje i odvalu rekonstruovat prajazykový text. Hirtova verze indoevropské bajky u něj potom logicky vystupuje až v rámci postmladogramatickém (srov. Vyrypěl 2000, s. 114; 2005, s. 288); a vskutku se o Hirtovi někdy mluví jako o badateli na rozhraní, jdoucím vlastní cestou.⁵

Představené vývojové schéma se od Ondrušova liší. Zprvė získává čtyři období: Ondrušově první etapě nyní odpovídají dvě. Zadruhé se již nejedná o vývoj lineární, ale spíše po sinusoidě nebo ještě lépe po spirále. Pracuje se i s reakcemi na postmladogramatický rekonstrukční optimismus (radikální odmítnutí Trubeckým, nové pojetí rekonstrukčních formulí v některých strukturalistických přístupech), které jednotnou povahu tohoto období rozrušují. Více než o období tu vlastně jde o vymezování myšlenkových směrů, a ty se mohou časově prolínat. K tomu je možno dodat, že nastíněný protiklad formulismu a realismu se projevuje v dalším vývoji komparatistiky průběžně, téměř jako souboj dvou protikladných hledisek, byť se zdá, že celkově opravdu převažuje realismus (srov. silný ohled na „typologickou“ přirozenost nebo konformitu rekonstruované indoevropštiny se systémy doložených jazyků) a novější pokusy zdůraznit jako primární cíl disciplíny právě vývoj příbuzných jazyků a nikoli podobu indoevropštiny (Lehmann 2000; v jistém smyslu i Melchert, draft) jsou spíše ojedinělé.⁶ Samo téma sporu se nicméně dostává i do prací uvádějících do oboru a jeho metod (srov. Fox 1995, s. 9–14 a *passim*, na nějž reaguje Hale 2007, s. 244–252).⁷

⁵ Srov. konkrétně o jeho verzi indoevropské bajky Vavroušek (2009, s. 40: „Hirtova verze bajky je mladogramatická, někde postmladogramatická, a odráží také některé navýsost individuální preference“) a obecně o Hirtově založení Schmitt (2009).

⁶ Dějiny sporu formulismu a realismu do konce 80. let shrnuje Koerner (1989) s rozsáhlou bibliografií.

⁷ Pěkným českým příkladem, kdy se stanovisko k této věci objevilo ve studijní příručce, je formulistické vyznání J. Petra „[...] Z těchto a dalších důvodů spatřujeme v takto provedených nepochybně důmyslných rekonstrukcích jen základ pro výklad etymologických souvislostí, k nimž se dospělo srov-

Téma formulismu a realismu se explicitně objevuje právě i v textech přinášejících různé podoby rekonstruovaného textu prajazyka (srov. zejména obsáhlou diskusi u Borghiho 2022). Myslíme ale, že nelze klást jednoznačné rovnítko mezi zastánce realismu a ty, kdo jsou ochotni rekonstruovat indoevropský text, i když silná afinita tu zjevně je. Opět jde zejména o to, jak jednotliví autoři na rekonstruovaný text nahlízejí, pokud jde o jeho noetický status. V dalším se pokusíme jednotlivé pokusy o rekonstrukci textu prajazyka, které jsou nám známy, z tohoto hlediska předběžně utřídit do několika skupin, nebo spíše jisté škály.

3. TEXT PRAJAZYKA

Začněme autory, kteří považují rekonstrukci prajazykového textu pouze za způsob, jak názorně ukázat principy historicko-srovnávací lingvistiky a její aktuální stav, a případně přitom tematizovat některé její obtíže. Rekonstrukce textu má tedy v podstatě smysl didaktický. S ním je ovšem slučitelné i to, co Schleicher poeticky nazval „animi causa“, tedy něco jako intelektuální potěcha. Patřit sem pak mohou jednak rekonstrukce textu prajazyka, jednak i další způsoby zacházení s ním, zejména pokusy prospektivně jej převádět do jednotlivých dílčích větví příslušné jazykové rodiny, ať už na úrovni dílčích prajazyků, nebo jazyků historicky už doložených. V těchto příspěvcích se od autorů jejich stanovisko k povaze rekonstrukcí nedozvídáme, zato naučný účel zmiňují pravidlem. Zimmer (2004, s. 633) hovoří příznačně o „IE [tj. Indo-European, VB] studies of a lighter genre“ a představuje se svými spolupracovníky Schleicherovu bajku v sanskrtu (ve verzi bez sandhi i verzi se sandhi), řečtině („eclectic epigraphical version“), staré latině, kontinentální keltštině („Old Celtic“), gótštině a staroslověnštině. Kortlandt (2010) přináší Schleicherův text v praindoevropštině, indoevropštině (tj. po vydělení anatolské větve), klasické indoevropštině (tj. již bez tocharské větve), centrální indoevropštině (tj. již bez italokeltské větve), satemové indoevropštině (již bez řečtiny a germánštiny), baltoslovanštině, východní baltštině, a nakonec moderní litevštině. Také Lühr (2011, s. 128) uvádí novou verzi indoevropské bajky (trojlaryngalistickou a s akcenty) jen za účelem ukázání vývoje oboru. Zařadíme sem i minimální texty, které zkonstruoval z historických řeckých textů – jak sám uvádí, po obsahové a stylistické stránce anachronicky a co do lexika s prosbou o poshovění – Schwyzer (1953, s. 74–75): první větu Platonovy *Obrany Sokratovy* do prařečtiny, začátek otčenáše (z evangelia podle Matouše 6, 9) do prařečtiny a indoevropštiny a prvních pět slov *Odyssey* do prařečtiny a indoevropštiny. Vavroušek (2008, s. 44–49; 2009, s. 42–48) promítá do indoevropštiny novočeský text: první sloku árie *Měsíčku na nebi hlubokém* z libreta opery

návacím studiem jednotlivých příbuzných jazyků. Praindoevropštinu, praslovanštinu atd. tedy nechápe-me jako reálně existující jazykový útvar, ale jako schematickou konstrukci, a neočekáváme od ní, že by byla obrazem reálného jazykového stavu v určitém časovém období“ (Petr 1984, s. 129).

Antonína Dvořáka *Rusalka*. Rejzek (2021, s. 34–35, 56, 77, 134) rekonstruuje pět vymyšlených vět postupně v několika stádiích praslovanštiny (k roku 500, k polovině 7. století, k polovině 9. století) a ve stadiu pračeském (na počátku 11. století). Euler a Badenheuer (2021, s. 238–247) převádějí Lehmannovu a Zgustovu verzi Schleicherovy bajky do raně- a pozdněpragermánské podoby, dále posouvají do raně- a pozdněpragermánské podoby i indoevropský text, o kterém blíže píšeme v následujícím odstavci; do zmíněných dvou germánských fází promítají také celou modlitbu otčenáš a přidávají ještě několik novodobých přísloví a také citátů ze slavných děl. Obdobně postupuje Euler (2022, s. 223–244), který vedle toho na různé stupně germánštiny posouvá i řadu originálních i překladových textů reálně doložených ve starých germánských jazycích.

Na přechodu mezi předchozí a následující skupinou badatelů, protože poněkud nejasný co do otázky realismu, je počín S. K. Sena (1994), který vyzval několik indoeuropeistů, aby do indoevropštiny převedli vybranou pasáž ze staroindického textu *Aitareya Brāhmaṇa*. Na jedné straně hovoří o cíli „to ascertain the nearly end-of-the-century *communis opinio*⁸ with regard to the protolanguage“ (s. 69), na straně druhé děkuje přispěvatelům, že souhlasili „to play the game“ (s. 70). Vedle Senova vlastního pokusu dodali své verze Y. L. Arbeitman, E. P. Hamp, W. P. Lehmann, M. Mayrhofer, J. Puhvel a W. Winter. Z nich pouze posledně zmíněný badatel vyjadřuje realistické stanovisko otevřeně: „It is certainly nice to see another attempt to take (late) Proto-Indo-European as a language with *parole* properties. Obviously, even those of us who are all for taking Proto-Indo-European as being more than just correspondence sets will tend to differ on details of what we want to assign to the reconstructed protolanguage; but I think it is a good thing to revive the question of the realism of our reconstructions by being daring in one's approach“ (Winter in: Sen 1994, s. 82). Jako čistě didaktickou záležitost nicméně tyto pokusy chápou Macciò a Ronzitti (2019, s. 13), kteří ve svém příspěvku Hampovu verzi indoevropského textu posouvají v čase vpřed a rekonstruuji jeho prařeckou podobu.

Těch, kdo svoji rekonstrukci prajazykového textu přímo spojují s realismem, je hodně. Do této skupiny patří Hirt, který realistické stanovisko vyjadřuje explicitně těsně předtím, než představí svou verzi Schleicherovy bajky, a dokonce tento postoj připisuje – jak bylo ukázáno výše, neprávem – vlastně všem, kdo přišli po Schleicherovi („...und wenn auch keiner wieder wie er [tj. A. Schleicher, VB] versucht hat, eine indogermanische Fabel zu schreiben, so arbeiten wir doch alle mit den erschlossenen Urformen, und die indogermanische Ursprache ist für uns ein so wirkliches Gebilde wie ein Urkodex, aus dem die geschichtlich vorliegenden Handschriften geflossen sind“, Hirt – Arntz 1939, s. 112). Lehmann se Zgustou se v úvodním komentáři ke své verzi bajky o ovci a koních přihlašují ke stejnému proudu, konkrétně pak k realismu vědce, jemuž je věnován sborník, ve kterém je-

⁸ Všechna zvýraznění v této a následujících citacích jsou již v originálech.

jich text vychází: „[...] since this scholar is one of the most vigorous proponents of ‘realism’ in reconstruction: our reconstructions should not, as the ‘nominalist’ approach suggests, be conceived as mere formulae showing correspondences between languages. Instead, for a ‘realist’ reconstructions should attempt to reach the reality of the protolanguage (Szemerényi 1962). An attempt to reconstruct entire sentences or even a text may serve therefore as a ‘realistic’ memento“ (Lehmann – Zgusta 1979, s. 455).⁹ Stanovisko autora další podoby Schleicherovy bajky, M. Peterse, k problematice statusu indoevropských rekonstrukcí neznáme. Jeho verzi z roku 1980 publikoval až Birkhan (1985, s. 308), v jehož vlastních poznámkách tematizujících otázku fonetického statusu laryngál rovněž tušíme projev realismu. Voyles a Barrack (2009, s. 31–33) sice uvádějí, že Schleicherova bajka (autoři představují její vlastní verzi) jakožto vymyšlený text má jiný ontologický status než rekonstrukce izolovaných jednotek nižších jazykových rovin, ale jejich formulace, že pokud by jej slyšel mluvčí indoevropštiny, rozuměl by mu, svědčí o jejich realismu dostatečně. Otevřeně se k realistickému postoji přihlašuje Quiles (2019, s. 5): „Because this book tries convey the idea that reconstructed protolanguages – even if defective to some extent – were real languages spoken and spread by actual prehistoric communities, a short text, the famous Schleicher’s Fable titled *The sheep and the horses*, has been translated whenever possible [...]“. Jako součást přímého odmítnutí snad vůbec nejpřekvapivěji vyjádřeného formulistického stanoviska u Pulgrama (1959) zrekonstruoval Hall (1960) dva odstavce proto-románského textu, a to jako překlad vybrané pasáže Orwellovy *Farmy zvířat* z angličtiny (kontrareakci na to pak srov. u Pulgrama 1961). Jsou i další zastánci realismu, kteří rekonstruují prehistorický text z historicky doloženého textu konkrétního jazyka napříč jednotlivými větvemi. Genzmer (1936) takto zrekonstruoval krátkou pragermánskou báseň na základě svědectví doloženého podle něj v Tacitově *Germanii*: za základ textu germánského prajazyka tak posloužil text latinský. Na tento přístup navázal ještě Borghi (2007, s. 14–25) s daleko obsáhlejší pasáží z téhož Tacitova díla.

Poslední skupinu představují ti, které bychom mohli označit za „tvrdé realisty“. Vycházejí z fragmentárně doložených podobností mezi indoevropskými jazyky (prim tu hrají stará indiština a řečtina) na úrovni nadslovních syntagmat: sledují motivické shody, většinou mytologického rázu, vyjádřené formálně si odpovídajícími výrazy a odtud rekonstruují indoevropský stav. V pozadí je představa o existenci básnického jazyka jako specifického jazykového registru už indoevropského stáří. Takto orientovaný výzkum má již dlouhou tradici, a tak se zde spokojíme jen s připomenutím monografických prací (Schmitt 1967; Watkins 1995; West 2007) a jejich

⁹ Překvapivý je potom jejich závěr, v němž dokonce realismus připisují autorům mladogramatického manifestu; u Brugmanna s Osthoffem (1878, s. III–XX) ale ve skutečnosti nic takového nezaznívá ani není přítomno implicitně.

realistické stanovisko doložíme z hlavní metodologické práce této subdisciplíny: „When we reconstruct a formula such as *klewos nd^hg^{wh}itom, we do not claim just that this expression COULD HAVE OCCURRED in PIE texts, but that it actually DID OCCUR in texts of a particular type and structure [...]“ (Matasović 1996, s. 91). Je ale důležité připomenout, jak to činí právě citovaný autor na stejném místě, že se nejedná o rekonstrukci celého textu, ale právě jen konkrétních formulí, o nichž se předpokládá, že v nějakém konkrétním indoevropském textu kdysi figurovaly.¹⁰ V takto pojímaném výzkumu se pracuje zejména metodou externí rekonstrukce (přičemž nutnými spolunástroji jsou zde obecně filologicko-textová analýza, konkrétně srovnávací stylistika a metrika), ať už na celindoevropské úrovni, nebo uvnitř dílčích větvi: například lze mezi slovanskými jazyky pátrat po stopách původního praslovanského textu, jak to vidíme v pracích V. V. Ivanova s V. N. Toporovem, R. Katičiče, G. Holzera a jiných (pro přehled a bibliografické údaje viz Doschek 2021). Nepřekvapuje, že zástupce tohoto proudu se na textové rekonstruování jiného druhu dívá poněkud s odstupem: Holzer (2016, s. 251) sice nepochybuje, že po stránce obsahové germánský text uvedený Genzmerem (1936; srov. výše) skutečně existoval, ale jeho představená formální podoba je podle něj „weder Rekonstruktion noch Modell, sondern Spekulation“. Překvapí spíše to, že nověji naopak tentýž autor rekonstruuje zcela smyšlenou praslovanskou bajku „o nevěřícím oslovi“, čímž se zařazuje mezi realisty toho typu, jaký jsme viděli výše u Hirta a dalších indoeuropeistů (Holzer 2023).

V našem přehledu jsme nikam nezařadili samotného Schleichera. Podle rozlišení, které jsme podali v druhé části našeho příspěvku, by musel patřit mezi realisty hirtovského typu, ale Koerner (1989, s. 4) našel v jeho díle pasáž, která napovídá, že zařazení Schleichera mezi realisty ve skutečnosti není tak jednoznačné: „Dass diese Grundformen wirklich einmal vorhanden gewesen sind, wird durch die Aufstellung derselben nicht behauptet“ (Schleicher 1869, s. 342); ostatně rovněž Schleicherova věta, kterou jsme náš příspěvek otevřeli, se zdá svědčit spíše o didaktickém účelu jeho rekonstrukce. Celá věc by ovšem vyžadovala podrobný přezkum.

4. ZÁVĚR

Inspirováni zájmem Šimona Ondruše o otázky vnitřního vývoje indoeuropeistiky ve spojení s pokusy rekonstruovat indoevropský text, tematizovali jsme v našem příspěvku protiklad formulismu a realismu, výrazně reflektovaný právě v pracích přinášejících rekonstruovaný text prajazyků. Celkem nejasné zůstává, proč vůbec řada realistů spojuje s realistickým stanoviskem rekonstrukci **vymyšleného** textu. Náš spíše předběžný obrázek zakončíme ještě upozorněním, že v poslední době ně-

¹⁰ Výraz formule je zde pochopitelně užíván ve zcela jiném významu, než jaký má ve formulismu jako pohledu na noetický status rekonstrukcí. Myslí se jím de facto viceslovné syntagma z poetického jazyka.

kteří indoeuropeisté hledají smířlivé stanovisko mezi oběma postoji. Rozlišuje se prajazyk jako výsledek vědecké rekonstrukce a prajazyk jako postulovaný reálný jazyk, kterým se kdysi mluvilo. Oba pohledy pak lze vidět i jako dva po sobě následující pracovní kroky: nejprve formulistický **popis** korespondencí naznačujících podobu prajazyka jako modelu, potom (popřípadě, nikoli však nutně) realistická **interpretace** dosaženého výsledku ve smyslu, jak moc se tento model blíží tomu, co známe z doložených jazyků (za pomoci jazykové typologie a důvěry v princip uniformity) a postulovanému reálnému prajazyku konkrétně (za pomoci archeologie, historie, kulturních studií apod.) – srov. Zimmer 1994; Fox 1995; Koerner 1989 aj. Zdá se, že tohoto rozlišení si byl dobře vědom i Šimon Ondruš, když v závěru jednoho ze svých textů k tématu napsal: „Pokus o rekonstrukciu indoeurópskeho textu nemožno hodnotiť ako hriech proti možnosti predhistorickej rekonštrukcie. Ak možno rekonštruovať fonémy, morfémy a slová, možno rekonštruovať aj text. Rekonštrukcia má však kvalitu vedeckého modelu, nie kvalitu absolútnej kongruencie predhistorickej jazykovej reality a jej vedeckej retrospekcie“ (Ondruš 1983a, s. 14). Je tu zároveň důvěra v sílu rekonstrukční metody i vědomí rozdílu mezi dávnou, plně znovu neuchopitelnou, „skutečnou“ realitou a vědeckou konstrukcí, realitou jiného řádu.

Literatura

ADAMS, Douglas Quentin (1997): Schleicher's tale. In: J. P. Mallory – D. Q. Adams (eds.): *Encyclopedia of Indo-European Culture*. London – Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, s. 500–503.

BIRKHAN, Helmut (1985): *Etymologie des Deutschen*. Bern – Frankfurt am Main – New York: Peter Lang, 343 s.

BORGHI, Guido (2007): *Ṕēd̥iskō Stāmnākūn̥ṑ. In: L. Busetto (ed.): *Symposium Amicitiae. Scritti in ricordo di Pier Giorgio Negro*. Milano: Qu.A.S.A.R., s. 3–38.

BORGHI, Guido (2022): Quale fine può avere il realismo nella ricostruzione glottologica? In: L. Biondi – F. Dedè – A. Scala (eds.): *Ubi homo, ibi lingua. Studi in onore di Maria Patrizia Bologna. Tomo I*. Alessandria: Edizioni dell'Orso, s. 201–224.

BRUGMANN, Karl – OSTHOFF, Hermann (1878): *Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen. Erster Theil*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel. XXII, 290 s.

DESNICKAJA, Agnija Vasil'evna (1955): *Voprosy izučenija rodstva indoevropejskich jazykov*. Moskva – Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR. 332 s.

DOSCHEK, Jolanta (2021): Oparta na etymologii metoda rekonstrukcji fragmentów tekstów sakralnych pogańskich Słowian: ustnie przekazywana poezja wczesnego średniowiecza. In: *Prace Polonistyczne*, roč. 76, s. 368–378.

ERHART, Adolf (1982): *Indoeuropské jazyky. Srovnávací fonologie a morfologie*. Praha: Academia. 264 s.

EULER, Wolfram (2022): *Das Westgermanische. Seine Rekonstruktion von der Herausbildung im 3. Jahrhundert bis zur Aufgliederung im 7. Jahrhundert*. Berlin: Verlag Inspiration Unlimited. 267 s.

EULER, Wolfram – BADENHEUER, Konrad (2021): *Sprache und Herkunft der Germanen. Rekonstruktion des Frühgermanischen vor der Ersten Lautverschiebung*. Berlin – London: Verlag Inspiration Un Limited. 271 s.

FOX, Anthony (1995): *Linguistic Reconstruction: An introduction to theory and method*. New York: Oxford University Press. 372 s.

GENZMER, Felix (1936): Ein germanisches Gedicht aus der Hallstattzeit. In: *Germanisch-Romanische Monatsschrift*, roč. 24, č. 1, s. 14–21.

GEORGIEV, Vladimir Ivanov (1958): *Issledovanija po sravnitel'nomu istoričeskomu jazykoznaniju*. Moskva: Izdatel'stvo inostranoj literatury. 318 s.

GEORGIEV, Vladimir Ivanov (1981): *Introduction to the History of the Indo-European Languages*. Sofia: Publishing house of the Bulgarian Academy of Sciences. 424 s.

HALE, Mark (2007): *Historical Linguistics*. Malden: Blackwell. 269 s.

HALL, Robert A. Jr. (1960): On realism in reconstruction. In: *Language*, roč. 36, č. 2, s. 203–206.

HIRT, Herman – ARNTZ, Helmut (1939): *Die Hauptprobleme der indogermanischen Sprachwissenschaft*. Halle/Saale: Max Niemeyer Verlag. 226 s.

HOLZER, Georg (2016): „Der Kuckuck hat gerufen“: Eine urslavische Mythen erzählung in phonetisch realistischer Rekonstruktion. In: *Ricerche slavistiche*, nuova serie, roč. 14 (60), s. 249–287.

HOLZER, Georg (2023): Das Lügenmärchen vom Esel Glaubenicht. Ein Versuch, auf Urslavisch zu erzählen. Mit Erläuterungen. In: R. Matasović (ed.): *Medhótá šrávaḥ II. Misao i slovo. Zbornik u čast Mislava Ježića povodom sedamdesetoga rođendana*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, s. 131–149.

KOERNER, Konrad (1989): Comments on reconstructions in historical linguistics. In: Th. Vennemann (ed.): *The New Sound of Indo-European: Essays in phonological reconstructions*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, s. 3–15.

KORTLANDT, Frederik (2010): *Studies in Germanic, Indo-European and Indo-Uralic*. Amsterdam – New York: Rodopi. 534 s.

LEHMANN, Christian (2000): Wozu noch Indogermanistik? Beitrag zur Podiumsdiskussion auf der XI. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft, 17.–23.9.2000 in Halle. Ke stažení: <https://www.christianlehmann.eu/publ/ASSidUE19.pdf> [cit. 10-09-2024].

LEHMANN, Winfred Philip – ZGUSTA, Ladislav (1979): Schleicher's tale after a century. In: B. Brogyanyi (ed.): *Studies in Diachronic, Synchronic and Typological Linguistics: Festschrift for Oswald Szemerényi on the occasion of his 65th birthday*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, s. 455–466.

LINDNER, Thomas (2011–2015): *Indogermanische Grammatik. Band IV/1. Komposition. Lieferung 1–4*. Heidelberg: Winter. 300 s.

LINDNER, Thomas (2021): *Urindogermanische Grammatik. Teil II. Flexionsparadigmen*. Heidelberg: Winter. 370 s.

LIPP – DUNKEL, George Eugene (2014): *Lexikon der indogermanischen Partikeln und Pronominalstämme*. Band 1–2. Heidelberg: Winter. 338 + 861 s.

LIV = RIX, Helmut (ed.) (2001): *Lexikon der indogermanischen Verben*. 2., erweiterte und verbesserte Aufl. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert. 823 s.

LÜHR, Rosemarie (2011): Von Berthold Delbrück bis Ferdinand Sommer: Die Herausbildung der Indogermanistik in Jena. Vortrag im Rahmen einer Ringvorlesung zur Geschichte der Altertumswissenschaften. In: M. Vielberg (ed.): *Die klassische Altertumswissenschaft an der Friedrich-Schiller-Universität Jena*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, s. 125–146.

MACCIÒ, Matteo – RONZITTI, Rosa (2019): Translating from Proto-Indo-European to Ancient Greek. In: *Lumina: Rivista di Linguistica storica e di Letteratura comparata*, roč. 3, č. 1–2, s. 13–20.

MALLORY, James Patrick – ADAMS, Douglas Quentin (2006): *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*. London: Oxford University Press. 731 s.

MATASOVIĆ, Ranko (1996): *A Theory of Textual Reconstruction in Indo-European Linguistics*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 195 s.

MELCHERT, Craig (draft): The Role of Indo-European Studies in the XXIst Century. In: P. Crisma – G. Longobardi (eds.): *Oxford Handbook of Diachronic and Historical Linguistics*. Oxford: Oxford University Press (v přípravě). Ke stažení: https://linguistics.ucla.edu/people/Melchert/recent_papers.html [cit. 10-09-2024].

NIL = WODTKO, Dagmar S. – IRSLINGER, Britta – SCHNEIDER, Carolin (2008): *Nomina im Indogermanischen Lexikon*. Heidelberg: Winter. 863 s.

ONDRUŠ, Šimon (1983a): Súčasná komparatistika a Schleicherova indoeurópska bájka. In: *Zápisník slovenského jazykovedca. Bulletin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV*, roč. 2, č. 1, s. 10–14.

ONDRUŠ, Šimon (1983b): Súčasná komparatistika a Schleicherova indoeurópska bájka. Teze prednášky v JS v Brně dne 24. 3. 1983. In: *Jazykovědné aktuality*, roč. 20, č. 2, s. 65–67.

ONDRUŠ, Šimon (1983c): Súčasná komparatistika a Schleicherova indoeurópska bájka. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 34, č. 1, s. 14–25.

PETR, Jan (1984): *Základy slavistiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. 144 s.

POKORNY, Julius (1959): *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern – München: Francke. 1183 s.

POLOMÉ, Edgar Charles (1995a): The Development of Indo-European Studies 1870–1933. In: K. R. Jankowsky (ed.): *History of Linguistics 1993: Papers from the Sixth International Conference on the History of the Language Sciences (ICHoLS VI), Washington D.C., 9–14 August 1993*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, s. 265–290.

POLOMÉ, Edgar Charles (1995b): The development of Indo-European studies since the Neogrammarians. In: *Word*, roč. 46, č. 1, s. 41–54.

PULGRAM, Ernst (1959): Proto-Indo-European reality and reconstruction. In: *Language*, roč. 35, č. 3, s. 421–426.

PULGRAM, Ernst (1961): The nature and use of protolanguages. In: *Lingua*, roč. 10, s. 18–37.

QUILES, Carlos (2019): *A Storm of Words: vetera verba, priscae linguae*. With contributions by Fernando López-Menchero. S.l.: Academia Prisca. 306 s.

REJZEK, Jiří (2021): *Zrození češtiny. Jazyková situace a jazykový vývoj v českých zemích mezi 6. a 11. stoletím*. Praha: NLN. 168 s.

SEN, Subhadra Kumar (ed.) (1994): Proto-Indo-European: a multiangular view. In: *Journal of Indo-European Studies*, roč. 22, č. 1–2, s. 67–89.

SCHLEICHER, August (1868): Eine Fabel in indogermanischer Ursprache. In: *Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slawischen Sprachen*, roč. 5, č. 2, s. 206–208.

SCHLEICHER, August (1869): *Indogermanische Chrestomathie*. Weimar: Hermann Böhlau. 378 s.

SCHMITT, Rüdiger (1967): *Dichtung und Dichtersprache in indogermanischer Zeit*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz. 375 s.

SCHMITT, Rüdiger (2009): Hirt, Herman(n) (Alfred). In: H. Stammerjohann (ed.): *Lexicon Grammaticorum: A bio-bibliographical companion to the history of linguistics*. Tübingen: Max Niemeyer, s. 658.

SCHWYZER, Eduard (1953): *Griechische Grammatik. Erster Band. Allgemeiner Teil. Lautlehre. Wortbildung. Flexion*. München: C. H. Beck. 392 s.

SZEMERÉNYI, Oswald (1962): *Trends and Tasks in Comparative Philology: An inaugural lecture delivered at the University College London, 23 October 1961*. London: H. K. Lewis & Co Ltd. 21 s.

VAVROUŠEK, Petr (2008): *Rekonstrukce? Rekonstrukce!* Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. 165 s.

VAVROUŠEK, Petr (2009): *O rekonstrukci praindoevropštiny*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. 103 s.

VOYLES, Joseph – BARRACK, Charles (2009): *An Introduction to Proto-Indo-European and the Early Indo-European Languages*. Bloomington: Slavica Publishers. 647 s.

VYKYPĚL, Bohumil (2000): K noetice srovnávací jazykovědy. In: *Jazykovědné aktuality*, roč. 37, zvláštní číslo, s. 114–120.

VYKYPĚL, Bohumil (2005): *Glossematikstudien. Unzeitgemäße Betrachtungen zu Louis Hjelmslevs Sprachtheorie*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač. 416 s.

WATKINS, Calvert (1995): *How to Kill a Dragon: Aspects of Indo-European poetics*. Oxford: Oxford University Press. 613 s.

WEST, Martin L. (2007): *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford: Oxford University Press. 525 s.

ZIMMER, Stefan (1994): Rekonstruktion und Postulat – Wege aus dem Methoden-dilemma. In: G. E. Dunkel – G. Meyer – S. Scarlata – C. Seidl (eds.): *Früh-, Mittel- und Spätindogermanisch. Akten der IX. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft vom 5. bis 9. Oktober 1992 in Zürich*. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, s. 433–444.

ZIMMER, Stefan (in collaboration with Harald Jankuhn and Rolf Ködderitzsch) (2004): Schleicher's Tale: Six Post-PIE versions. In: A. Hyllested – A. R. Jørgensen – J. H. Larsson – Th. Olander (eds.): *Per aspera ad asteriscos. Studia Indogermanica in honorem Jens Elmegård Rasmussen sexagenarii Idibus Martiis anno MMIV*. Innsbruck: Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck, s. 633–640.